

УДК 339.146(470+571+4)

Н. Н. Коцан – доктор географічних наук, професор, завідувач кафедри країнознавства і міжнародних відносин Волинського національного університету імені Лесі Українки;

І. О. Савчук – магістр Волинського національного університету імені Лесі Українки

Альтернативні шляхи постачання російського газу в Європу

Роботу виконано на кафедрі країнознавства і міжнародних відносин ВНУ ім. Лесі Українки

У статті досліджено відносини між Росією та країнами ЄС в енергетичній сфері, звернуто увагу на їх асиметричність, спричинену залежність Європи від імпорту російського газу; охарактеризовано наявну систему постачання енергетичних ресурсів із Російської Федерації до Європейського Союзу й основні проекти будівництва нових газопроводів, які вважаються альтернативними шляхами постачання російського газу європейським споживачам в обхід нинішніх країн-транзитерів. Також висвітлено проблеми, пов'язані з можливостями реалізації цих проектів; проаналізовано цілі та мотиви сторін, тенденції й перспективи розвитку енергетичного співробітництва між Росією та ЄС.

Ключові слова: енергетичні відносини, газопровід, Європейський Союз, енергетичні ресурси, «Північний потік», «Південний потік», диверсифікація.

Коцан Н. Н., Савчук І. О. Альтернативные пути поставок российского газа в Европу. В статье исследуются отношения между Россией и странами ЕС в энергетической сфере, обращается внимание на их асимметричность, вызванную зависимостью Европы от импорта российского газа; характеризуются существующая система поставок энергетических ресурсов из Российской Федерации в Европейский Союз и основные проекты строительства новых газопроводов, которые считаются альтернативными путями поставки российского газа европейским потребителям в обход нынешних стран-транзитеров. Также освещаются проблемы, связанные с возможностями реализации этих проектов; анализируются цели и мотивы сторон, тенденции и перспективы развития энергетического сотрудничества между Россией и ЕС.

Ключевые слова: энергетические отношения, газопровод, Европейский Союз, энергетические ресурсы, «Северный поток», «Южный поток», диверсификация.

Kotsan N. N., Savchuk I. O. Alternative Ways of Deliveries of the Russian gas to Europe. The relations between Russia and the EU countries in power sphere are investigated in this article, the attention to their asymmetric, caused by dependence of Europe from import of the Russian gas; existing system of deliveries of power resources from the Russian Federation in the European Union are characterized and the basic construction projects of new gas pipelines which are considered as alternative ways of delivery of the Russian gas to the European consumers by passing the present transit countries. Also the problems connected with possibilities of realization of these projects are covered; the purposes and motives of the parties, tendencies and prospects of energy development of power cooperation between Russia and EU are analyzed.

Key words: power relations, gas pipeline, the European Union, power resources, «Northern stream», «Southern stream», diversification

Постановка наукової проблеми та її значення. Російська Федерація відіграє важливу роль на міжнародній арені. Значні запаси енергетичних ресурсів не лише приносять країні значні прибутки, а й дають змогу досить суттєво впливати на події на Євразійському континенті та у світі. Основними споживачами російської нафти й природного газу є європейські країни.

Енергетична залежність від Росії – одна з найважливіших проблем ЄС. Вона посилюється ще й залежністю від відносин Росії з пострадянськими країнами-транзитерами, до яких належить також Україна. Неодноразові «газові війни», а також суперечності між Україною та Росією щодо перегляду газових контрактів, що зараз мають місце, пояснюють бажання окремих європейських країн підтримати проекти газопостачання, які, можливо, і не є економічно найвигіднішими, але усувають ненадійних посередників у відносинах із Росією, одним із яких інколи виступає й Україна.

Ще за часів Радянського Союзу побудовано мережу трубопроводів через територію союзних республік – України, Білорусі, країн Балтії та держав-сателітів. Це найкоротші й економічно вигідні маршрути, якими російські енергоресурси постачалися до країн Західної Європи. Однак після розпаду СРСР утворилися нові незалежні держави й перед Росією постала проблема: за транзит газу та нафти по території сусідів потрібно було платити. Залежність пострадянських країн від поставок російських енергоресурсів, звичайно, давали змогу чинити певний тиск на них, вимагати поступок, але ці конфлікти й суперечки ускладнювали співпрацю з європейськими партнерами. Для забезпечення

безперервних поставок газу до країн Європейського Союзу, а також зменшення залежності від країн-транзитерів Росія розробила низку проектів в обхід Центрально-Східної Європи.

Аналіз останніх досліджень із цієї проблеми. Проблеми будівництва нових газопроводів у своїх статтях розглядали В. Мілов, О. Волович, І. Мартинюк, Р. Белевський, А. Іваненко, Л. Чекаленко, Дж. Шерр, Ф. Хенсон, С. Фішер та ін. Серед науковців та політиків не існує єдиної думки щодо російських проектів. Так, європейські автори (Дж. Шерр, С. Фішер) сумніваються в доцільності та економічній вигідності будівництва нових газопроводів по морському дну, коли є можливість модернізувати й розширити вже наявні сухопутні системи постачання енергоносіїв. Це було б набагато дешевше та безпечніше для довкілля. Крім того, Ф. Хенсон, аналізуючи Енергетичну стратегію РФ до 2030 р., піднімає питання про те, чи вистачить Росії запасів газу, щоб забезпечити постійно зростаючі потреби Європи. Українські вчені (Л. Чекаленко, О. Волович) схильні підтримати позицію європейців у цьому питанні, тим більше, що воно на пряму стосується інтересів України.

Немає єдиної позиції й серед російських науковців. Зокрема, В. Мілов наголошує на негативних моментах будівництва нових газопроводів, тоді як А. Іваненко, І. Мартинюк, Р. Белевський висловлюються за ці проекти, вважаючи що геополітичні вигоди, які вони принесуть, варті певних економічних утрат.

Метою статті є дослідження проектів нових газопроводів із Росії до країн Європейського Союзу в обхід країн-транзитерів, насамперед, України й Білорусі. **Завдання** статті – дослідження наявної системи постачання енергоресурсів із Росії до Європи; характеристика основних проектів будівництва нових газопроводів з ініціативи російської сторони; аналіз мотивів та цілей сторін, які відповідають за реалізацію цих проектів; визначення основних проблем і перспектив розвитку енергетичного співробітництва між Росією та ЄС.

Виклад основного матеріалу й обґрунтування отриманих результатів дослідження. Економічний розвиток європейських країн спричиняє зростання потреб в енергетичних ресурсах, запаси яких у Європі незначні. У Чехії й Польщі є певні запаси вугілля, у Данії – газу та нафти, у Великій Британії – нафти й, частково, газу, у Нідерландах – газу [9, 11]. Тому значну частину енергоносіїв доводиться імпортувати. Провідним постачальником енергоресурсів до ЄС на сьогодні є Росія. Для зменшення залежності від російського газу Європа намагається диверсифікувати джерела й шляхи його поставок. Водночас у ЄС існують різні підходи до оцінки доцільності реалізації окремих газопровідних проектів, що свідчить про розбіжності національних інтересів в енергетичній сфері. Німеччина, наприклад, підтримує російський проект газопроводу «Північний потік» («*Nord Stream*»), проти якого виступають країни Балтії та Польща (а також деякі інші країни), які пропонують замість «Північного потоку» будувати газопровід із Росії їхніми територіями. Для Італії й Болгарії вигідне будівництво «Південного потоку», який є своєрідним контрпроектом до газопроводу «Набукко», що дало б змогу Європейському Союзу отримувати газ із Центральної Азії в обхід Росії. Уведення в дію газопроводу «Південний потік» зменшить прокачування російського газу територією України більше ніж удвічі, а разом із реалізацією «Північного потоку» може зовсім позбавити Україну транзитних обсягів газу.

Диверсифікаційна політика Росії ґрунтується на крупних інфраструктурних проектах. У серпні 2009 р. російський уряд затвердив проект нової Енергетичної стратегії Росії на період до 2030 р., що передбачає реалізацію крупних інфраструктурних проектів, орієнтованих на диверсифікацію експортних маршрутів і просування на нові ринки російських енергоносіїв. Йдеться насамперед про нафтопровідну систему Східний Сибір – Тихий океан (ССТО), Балтійську трубопровідну систему-2 (БТС-2), нафтопровід Бургас – Александрополіс, газопроводи – Прикаспійський, Північний потік, Південний потік [3, 17].

Росія володіє найбільшими запасами природного газу в Європі. Це дає їй змогу диктувати свої умови країнам, залежним від імпорту енергоресурсів. Негативним моментом є її географічне положення, адже доводиться поставляти газ та нафту через територію інших країн і платити за транзит. Це робить її певною мірою залежною від країн-транзитерів. Щоб мінімізувати цю залежність, російськими компаніями розроблено низку газопровідних проектів, у т. ч. через морські акваторії – які давали б змогу поставляти енергоресурси одразу до країн ЄС (ФРН, Італія). До основних проектів належать «Північний потік», «Південний потік», «Прикаспійський газопровід», «Блакитний потік-2» і «Ямал-Європа-2» [1, 61].

«Північний потік» – газопровід, який об'єднав Росію та Німеччину. Він пролягає від російського Виборгу понад 1220 км дном Балтійського моря й виходить на сушу на узбережжі Німеччини в районі Грейфсвальду, після чого об'єднується з діючою газотранспортною системою компаній «ВІНГАЗ» і «E.ON Ruhrgas». Угоду про будівництво підписано ще у 2005 р., однак через негативну реакцію окремих країн (Польща, Литва, Латвія, Естонія, країни Скандинавського півострова) розпочалося воно

лише у квітні цього року. Причинами цього стали складна екологічна ситуація в Балтійському морі й хімічна зброя, яка була там захоронена після Другої світової війни. Свою роль відіграло також те, що Польща та Прибалтійські країни втрачають своє значення як країни-транзитери, стають ще більш залежними від Росії. Однак лідери Європейського Союзу, насамперед ФРН, незважаючи на всі ризики й загрози, ставляться до проекту набагато лояльніше [2, 35].

6 вересня 2011 р. відбулось урочисте відкриття першої вітки «Північного потоку». У газопровід спочатку запустили технологічний газ, у жовтні повинні розпочатися перші поставки «блакитного палива» з Росії до європейських споживачів. Зробивши свою ставку на Німеччину, Росія не помилилася, адже «Північний потік» не лише дає змогу ФРН напряму закупляти газ у російських партнерів, а й робить її центром розподілу російських енергоресурсів у Європі.

«Південний потік» – проект газопроводу, який пройде по дну Чорного моря з Новоросійська в болгарський порт Варну. Далі дві його вітки пройдуть через Балканський півострів в Італію та Австрію, хоча точні маршрути поки що ще не визначені. Проект може бути реалізований у стратегічній перспективі (11–15 років) лише в разі різкого зростання попиту на газ в ЄС і вирішення проблем прокладання газопроводу на континентальному шельфі України й Румунії. Він буде реалізований радше поза стратегічною перспективою (понад 15 років) [6].

Якщо «Північний потік» повинен зменшити залежність поставок російського газу від Польщі, України, Білорусі та країн Балтії, то «Південний потік» – від України й Туреччини. Він конкурує з іншим проектом – «Набукко». Це магістральний газопровід, який сполучить Туркменистан й Азербайджан із країнами Європейського Союзу, насамперед з Австрією та Німеччиною, через територію Туреччини в обхід Росії. Однак переговори про будівництво газопроводу були призупинені минулого року через намагання Туреччини нормалізувати відносини з Вірменією [7].

Варто зазначити, що думки експертів стосовно економічної вигоди «Північного» й «Південного потоків» досить суперечливі. Вартість будівництва газопроводів по дну моря значна (8–9 млн євро кожен проект) і, незважаючи на значну пропускну здатність (55 – 60 млрд м³ газу в рік), окупиться лише через певний час [5, 139].

Також одним із важливих моментів є екологічний ризик. Чорне та, особливо, Балтійське моря належать до найбільш забруднених у світі. Промислова діяльність, захоронення хімічної зброї, а також небезпека ушкодження трубопроводів, яку не можна виключати, не сприятимуть покращенню екологічного стану морів. Компанія «Nord Stream AG», яка відповідає за будівництво «Північного потоку», провела спеціальні дослідження, витративши на них понад 100 млн євро, та запевняє, що ніякого ризику немає. Але, згадуючи недавні події, які мали місце в Мексиканській затоці, катастрофу в Угорщині та враховуючи й без того складну екологічну ситуацію, варто було б уважніше замислитися над цими питаннями. Крім того, навіть у самій Росії вже починають задумуватися, чи вистачить запасів газу, для того щоб забезпечити і свої потреби, і потреби Європи [4].

Ще одним російським проектом є газопровід «Блакитний потік-2». Він може прокладатися паралельно ниткам газопроводу «Блакитний потік» із відгалуженням до Єгипту, Лівану та Ізраїлю. Під час розробки й реалізації проекту «Блакитний потік» ВАТ Газпром зробив багато помилок (знижена вартість газопроводу; завищені прогнозовані обсяги потреб у газі Туреччини й помилки в тексті контракту з нею, що призвело до його перегляду й погіршення умов для Газпрому (зменшилася ціна та обсяги газу, відмовилися від принципу «бери або плати»). Загалом орієнтація крупного проекту газопроводу переважно на одну країну (Туреччину) була помилковою, оскільки жодна країна не може в стислі терміни різко збільшити споживання газу. Про це свідчать цифри поставок газу до Туреччини цим газопроводом: 2006 р. – 7,5 млрд м³; 2007 р. – 9,5 млрд м³; 2008 р. – 10,1 млрд м³ (за проектної пропускну спроможності 16 млрд м³) [8, 179].

Аргументація доцільності «Блакитного потоку-2» наявністю нового потенційного споживача – Ізраїлю – не витримує критики. По-перше, Ізраїль споживає лише близько 2 млрд м³ газу і кардинальне зростання цих обсягів не передбачається. По-друге, високими є ризики перетворення газопроводу вже на стадії будівництва на мішень для терористичних атак. По-третє, проект потребує будівництва підводної гілки довжиною 610 км (дном Середземного моря) для з'єднання з ізраїльською газорозподільною мережею (яка будується), що значно збільшить і вартість проекту, і ціну газу (попередня вартість турецько-ізраїльської ділянки газопроводу – 1,5 млрд дол). По-четверте, у червні 2009 р. Ізраїль започаткував реалізацію проекту будівництва терміналу зрідженого природного газу.

Отже, можна припустити, що повернення ВАТ Газпром до проекту середини 1990-х років є лише спробою тиску на основного імпортера російського газу – ЄС, який жодним чином не можна порівнювати з Туреччиною та Ізраїлем за обсягами споживання. Проект може бути реалізований поза стратегічною перспективою (понад 15 років) у разі різкого зростання попиту на газ у Туреччині й деяких країнах – членах ЄС.

Проект «Ямал-Європа-2» є аналогічним газопроводу «Ямал-Європа» та може прокладатися паралельно існуючому. Головною перешкодою реалізації проекту є небажання Росії прокласти газопровід територією Білорусі й Польщі (через складні політичні відносини). Проект може бути реалізований поза стратегічною перспективою (понад 15 років) за умови зміни позиції Росії.

Реалізації проекту «Прикаспійський газопровід» заважає погіршення відносин між Росією та Туркменістаном у газовій сфері (зокрема наміри Туркменістану мінімізувати залежність від Росії), орієнтація на ресурси шельфу Каспійського моря, розробка яких потребує значного часу та коштів. Передбачається, що у 2010 р. з родовищ Каспію до газопроводу буде надходити до 2,5 млрд м³ газу, у 2012–2013 рр. – 5 млрд м³, у 2014–2030 рр. – 10 млрд м³ щорічно [3, 20]. Решту газу має забезпечити подальша розробка одного з найкрупніших родовищ світу – Південний Іюлотань – Осман. Найближчими роками тут планується реалізувати крупномасштабний проект, який передбачає буріння 120 експлуатаційних свердловин, будівництво восьми установок із попередньої підготовки газу та двох заводів з очищення від сірки загальною потужністю 40 млрд м³ на рік. На облаштування родовища оголошено тендер, у ньому візьмуть участь компанії Петрофак, Термодизайн, Зарубежгазстрой та Китайська національна нафтогазова компанія. Проект може бути реалізований у стратегічній перспективі (через 11–15 років).

Вартість реалізації цих проектів у кілька разів перевищує газопроводи, що прокладаються суходолом. Плани будівництва нових газопроводів не відповідають ні нинішнім фінансовим можливостям Росії, ні рівню розробленості газових родовищ, а падіння споживання газу в Європі (у т. ч. російського) через фінансово-економічну кризу ставить під сумнів не лише намічені терміни реалізації амбітних російських проектів, але й економічну доцільність реалізації деяких із них, наприклад «Блакитного потоку-2» та «Південного потоку».

Результатом «перегонів диверсифікаційних проектів» між ЄС і Росією є нагнітання взаємної недовіри. Тим часом реальні можливості диверсифікації обох сторін є більш обмеженими за ресурсами (і кошти, і запаси енергоресурсів), ніж це подається офіційними особами та під час суспільних дискусій. Крім того, у будь-якому випадку більша частина обсягів російських нафти й газу буде надходити до ЄС, а що стосується російської нафти, то залежність ЄС від неї не є критичною.

Висновки та перспективи подальших досліджень. Будівництво нових газопроводів – геополітичний проект, який має на меті примусити окремих членів Європейського Союзу вибирати між національними й загальноєвропейськими інтересами. Це викликати суперечності всередині ЄС, який і так зараз переживає не найкращі часи. Незважаючи на заяви керівних органів Союзу про те, що ЄС «повинен говорити одним голосом» і координувати свої зусилля на світових енергетичних ринках, окремі країни підтримують ті проекти, які дадуть їм найбільшу вигоду. Росія відмовляється приєднатися до Енергетичної хартії та грати за європейськими правилами. Залишаючись одним з основних постачальників енергетичних ресурсів до Європи, вона посилюватиме свій вплив на європейському континенті й у світі. Подальше дослідження цього питання допоможе спрогнозувати політику Росії щодо Європейського Союзу в енергетичній сфері, а також визначити наслідки спорудження нових газопроводів для України.

Список використаної літератури

1. Антипова В. Основные направления и формы сотрудничества России и Европейского Союза / В. Антипова // Науковий вісник Волинського національного університету імені Лесі Українки. – 2009. – № 3. – С. 59 – 61
2. Волович О. «Енергетичні війни» Росії як чинник консолідації і європейської інтеграції пострадянських держав / О. Волович // International Review. – 2010. – № 2. – С. 31 – 44
3. Диверсифікація джерел постачання природного газу в Євразії // Національна безпека і оборона. – 2009. – № 6. – С. 10 – 25
4. Марат Э. Проект газопровода «Северный поток»: за и против / Э. Марат [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://eco.rian.ru/business/20090605/173415523.html>
5. Милов В. ЭнергодIALOG Россия – ЕС: заполнить вакуум / В. Милов // Россия в глобальной политике. – 2007. – Т. 5. – № 5. – С. 135 – 146
6. Проект газопровода «Южный поток» [Электронный ресурс]. – Режим доступа : http://www.rian.ru/gas_spravki/20090111/158893849.html
7. Смирнов В. «Северный» и «Южный» потоки защитят Европу от проблем с газом / В. Смирнов [Электронный ресурс]. – Режим доступа : http://www.rian.ru/gas_mm/20090112/159002762.html
8. Хэнсон Ф. Россия и ЕС: энергетическое сотрудничество неизбежно / Ф. Хэнсон // Россия в глобальной политике. – 2008. – Т. 6. – № 1. – С. 174 – 180
9. Чекаленко Л. ЕС – Украина: энергетична залежність / Л. Чекаленко // Віче. – 2009. – № 18. – С. 11 – 13

Статтю подано до редколегії
31.10.2011 р.